THE CULTURAL AND LINGUISTIC HISTORY OF B.P. HASDEU'S ETYMOLOGICUM MAGNUM ROMANIAE– EMR (1887-1898)

Petronela Savin

Assist. Prof., PhD, "V. Alecsandri" University of Bacău

Abstract: Our paper aims to achieve a study on elements of cultural and linguistic history of one of the most important lexicographic Romanian work, Etymologicum Magnum Romaniae(1886-1895), written by B.P. Hasdeu. To analyse this linguistic and cultural work, we intend to combine a historical dimension, a contribution of sociolinguistics and the approach of metalexicography. The historical dimension allows us to understand the circumstances that determine and explain the development of the Romanian lexicography in the nineteenth century and their role in the cultural context. In a sociolinguistic way, we will study the process of writing this lexicographical work: production, reception and its impact on the social level. The metalexicographical approach subsumes the linguistic component to a process which reveals the book's cultural destiny.

Keywords: metalexicography, cultural history,Etymologicum Magnum Romaniae,B.P. Hasdeu

Etimologicum Magnum Romaniae (1886-1895), de B.P. Hasdeu, este o lucrare lexicografică cu un destin controversat. Considerată excepţională, mai ales de publicul larg, apreciată şi amendată de lingvişti, dar utilizată fără rezerve în toate dicţionarele academice, *Etimologicul* capătă, după mai mult de un secol, în lumina câştigurilor din lingvistica actuală, statutul de reflectare practică a unei concepţii lingvistice coerente.

Biografia acestei lucrări este legată direct de contextul cultural de la mijlocul secolului al XIX-lea, care transformase în ideal naţional dezideratul de a realiza o gramatică, o ortografie unică, un dicţionar explicativ. Una dintre primele sarcini ale

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

Societăţii Academice Române, înfiinţată în 1866, a constituit-o alcătuirea unui mare dicţionar al limbii naţionale[1].

Primul dicţionar academic al limbii române a fost încredinţat lui A.T. Laurian şi I.C. Massim[2], dicţionar care, cu toate meritele sale parţiale, a constituit în general o nereuşită din cauza orientării sale latiniste. În aceste condiţii Academia îl desemnează pentru această sarcină, în 1884, pe B.P. Hasdeu, singurul lingvist de mare prestigiu, cu autoritate atât în lingvistica naţională, cât şi în cea europeană. Astfel, Hasdeu proiectează o operă lexicografică monumentală, *Etimologicum Magnum Romaniae*, cu subtitlul *Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*. Din această operă Hasdeu publică trei volume între 1886 şi 1895, cuprinzând numai litera A şi începutul literei B, până la cuvântul *bărbat*. Ultimul volum, al IV-lea, publicat în 1898, nu trebuie considerat ca parte integrantă a dicţionarului, căci conţine numai introducerea, un întins studiu de istorie, intitulat *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţării Româneşti* (1230-1380). Planul prea vast al lucrării precum şi ritmul redactării, încetinit mult după dureroasa pierdere a fiicei[3], au determinat Academia în 1897 să întrerupă lucrarea în forma proiectată de Hasdeu.

În condiţiile întreruperii dicţionarului la litera B, utilitatea sa lexicografică s-a redus considerabil, şi totuşi, după mai mult de un secol, valoarea ştiinţifică acestei opere nu poate fi tăgăduită.

Mircea Seche, scuturându-se de povara elogiilor fără acoperire, înregistrează din punct de vedere lexicografic atât reuşitele, cât şi lipsurile dicţionarului[4].Dintre câştigurile lucrării lui Hasdeu sunt prezentate: bogăţia excepţională a elementului vechi, popular şi regional, lista de cuvinte integral reală extrasă dintr-o imensă cantitate de izvoare, volumul cuvenit acordat termenilor din fondul principal lexical, adoptarea ortografiei fonetice, acurateţea înregistrării statutului cuvântului în limba literară cu localizarea cu mare precizie a cuvintelor regionale şi identificarea exactă a primelor atestări ale cuvintelor, oferirea unui procent remarcabil de etimologii valabile.

---

[1] *În primul statut al societăţii, misiunea era formulată astfel: „Secţiunea literară se ocupă cu diversele cestiuni filologice, destinate a cultiva, a curăţi, a regula, a înavuţi şi a perfecţiona limba română; organizează misiuni lexicografice pentru compunerea unui Dicţionariu român, cât se poate mai complet şi mai raţional, aşa încât să poată fi dereptariul limbei", apud Mircea Seche, Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti, vol. I, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966, p. 133.*

[2] Este vorba despre *Dicţionarul limbii române* (1876-1877), în două volume cu o continuare-glosar în al treilea volum.

[3] *Iulia Hasdeu s-a stins la nici 18 ani, în 1888, lasând neîmplinit un viitor care se profila de mare success.*

[4] *Mircea Seche, Schiţă de istorie a lexicografiei române, vol II, 1969, Editura Ştiinţifică, p. 9-34.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

Dintre lipsuri, în afară de cea mai evidentă, anume aceea de a fi rămas abia început, sunt înregistrate: lista de cuvinte săracă generată de ignorarea aportului neologic, acordarea unui spaţiu inegal cuvintelor acceptate, depăşirea profilului unui dicţionar explicativ prin introducerea în articole separate a numelor proprii, a elementelor derivative (prefixe, sufixe, a elementelor de compunere), marcarea prin articol separat a valorilor morfologice şi chiar a sensurilor aceluiaşi cuvânt, înregistrate ca omonime, importanţa redusă acordată explicaţiei lingvistice a cuvintelor, agravată de tendinţa de a simplifica filiaţia semantică în cazul cuvintelor polisemantice, aşezarea unităţilor frazeologice la sfârşitul tuturor sensurilor cuvintelor polisemantice, sacrificându-se astfel profilul istoric al dicţionarului. Însă lacuna fundamentală de organizare pe care o înregistrează Mircea Seche este aceea că „faptele de limbă sunt sufocate de datele extralingvistice”[5].

Pornind de la această lacună de bază pe care o înregistrează Mircea Seche am vrea să dezvoltăm argumentaţia într-o direcţie care recuperează viziunea hasdeiană asupra studiului limbii şi rolului dicţionarelor. Abundenţa de fapte extralingvistice şi în aceeaşi măsură ponderea mare a citatelor din dicţionar fac parte dintr-o concepţie ştiinţifică asumată de autor. Această trăsătură a *Etimologicului*,reclamată de lexicografi ca fiind imagine a caracterului prolix al dicţionarului, este trăsătura care atrage cel mai mult publicul specializat şi nespecializat, care găseşte în dicţionar un univers de cuvinte şi lucruri.

În *Introducere* la tomul al II-lea, citită înaintea Academiei Române în şedinţa din 13 martie 1887, intitulată sugestiv *Dicţionare şi dicţionare*,B.P. Hasdeu îşi motivează alegerea pentru tipul de demers asumat astfel:

„[...] dicţionarele cele mari se mulţumesc cu arătarea sensului imediat vechi sau nou al unui cuvânt prin întrebuinţarea-i curat literară într-o construcţiune sintactică. Dar şi până această citare a texturilor este generalmente prea trunchiată, uitându-se adesea că înţelesul cel intenţionat al cuvântului nu se lămureşte fără un lung pasagiu reprodus in extenso. Littré cel dintâi a ştiut să citeze şi tocmai de aceea cel dintâi el a reuşit să indice într-o mulţime de cazuri nu numai sensurile, dar până şi nuanţele cele mai fine ale fiecărui sens în parte. Graţie citaţiunilor bine alese, bine cumpănite şi bine clasificate, graţie totodată unei pătrunzătoare şi interesante sinonimice, opera lexicografului francez nu este numai un registru de consultat, ci până la un punct o carte de lectură; pe când

[5] *Ibidem, p. 18.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

publicaţiunea englezului Murray[6] se aseamănă mai mult cu o diagramă; pe una o poţi primi ca pe un tovarăş cu care vorbeşti fără să ţi se urască şi – după zicătoarea română – vorba vorbă aduce; cealaltă este un fel de schelet, un specimen anatomic, o hârcă cu oscioare numerotate într-un mod foarte simetric, pe care trebui s-o studiezi câteodată, dar cu care unei firi nervoase nu-i prea vine la socoteală a rămâne singură-n odaie"[7].

Diferenţa între dicţionarul-„registru de consultat" şi dicţionarul-„carte de lectură pentru toţi fiii naţiunii", despre care Hasdeu spunea că „ar putea şi-n şcoală să înlocuiască acele compilaţiuni insipide, mai toate indigeste, prin cari un spririt fraged încă se dezgustă de citire[8], ar părea că a stat la baza concepţiei *Etimologicului*. De amintit este şi una dintre trăsăturile fundamentale ale operei lui Hasdeu, surprinsă exact de Ovid Densusianu, care afirma că:

„Cu felul cum ştia el să prezinte lucrurile a contribuit în oarecare măsură la popularizarea acestei ştiinţe în cercuri unde nu se prea ştia ce putea fi ea. Hasdeu avea cetitori în afară de cercul de specialiştilor; cu darul lui de fi atrăgător a ajuns să intereseze pentru filologie şi pe unii profani"[9].

Prin urmare, marile scăderi din punct de vederea lexicografic, abundenţa de informaţie extralingvistică şi bogăţia de citări precum şi caracterul relativ liber al organizării materialului au reprezentat atât pentru publicul larg, cât şi pentru specialişti tot atâtea căi de receptare a fenomenului lingvistic şi cultural.

După cum observaeditorul Grigore Brâncuş, *Etimologicul* nu este un dicţionar în sensul obişnuit al cuvântului, el îşi propune să fie un dicţionar explicativ şi etimologic, un repertoriu repertoriu complet de foneme, elemente derivative şi forme gramaticale, studiate sincronic şi diacronic, şi o vastă colecţie de folclor şi material etnografic întocmită sub pretextul tematic al cuvintelor-titlu. La acestea se adaugă, în puterea aceluiaşi pretext, studii teoretice de istorie, literatură populară şi etnografie[10].

---

[6] *Este vorba despre lurcarea A new English dictionary on historical principles pe care James Murray a publicat-o între 1884 şi 1923.*

[7] B.P. Hasdeu, *Etymologicum MagnumRomaniae*. *Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*,vol. II, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, 1976, p. 14 .

[8] *Ibidem, p. 15.*

[9] Ovid Densusianu, *Opere. I Lingvistică. Scrieri lingvistice*, ediţie îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, cu o prefaţă de B. Cazacu, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968, p. 696.

[10] *Grigore Brâncuş, Introducere la Etymologicum MagnumRomaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor,vol. I, 1972, p. 7.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

O astfel de lucrare, aşezată pe principii atât de largi, nu trebuie judecată doar după criterii strict lexicografice, în condiţiile în care, cu bună ştiinţă, autorul a depăşit cadrele stricte ale lexicografiei.

Criteriul după care ne propunem aici să o judecăm este cel al receptării. Din acest punct de vedere, admiraţia fără margini cu care acest dicţionar a fost întâmpinat credem că a avut ca fundament mai ales aceste două trăsături, considerate lacune din punct de vedere lexicografic, abundenţa citărilor şi a informaţiilor extralingvistice. Un cititor interesat asistă nu numai la rezultate ale reflecţiei, ci la însuşi procesul construcţiei sensului care se naşte din exemplificare şi contextualizare. Demonstraţia, amestec de metodă severă şi imaginaţie aprinsă, de erudiţie şi de stil, deseori cucereşte, însă, în aceeaşi măsură incită[11]. Cantitatea enormă de citate vechi sau noi, netrunchiate, aşa cum i-ar fi impus un dicţionar obişnuit, referinţele la ştiinţele contingente cu lingvistica, prin raportul dintre noţiune şi cuvânt, istoria, arheologia, literatura, psihologia, artele, dreptul, economia politică, istoria religiilor şi a miturilor, ştiinţele naturii, geografia fac din *Etimologicum* „o carte de lectură", şi, în aceeaşi măsură, „o carte de reflecţie".

Acest atribut din urmă al dicţionarului, darul de a genera reflecţie, derivă mai ales din componenta etimologică a acestuia, căreia Hasdeu îi acorda un spaţiu extins, justificat tocmai de sensul foarte larg pe care îl atribuia etimologiei. În studiul introductiv la primul volum al dicţionarului *Ce este etimologia?*, Hasdeu explica că înţelege prin etimologie provenienţa oricărui fapt de limbă, „mai pe scurt, derivaţiunea sintactică, ca şi cea fonetică, ca cea ideologică, ca şi cea morfologică, toate sunt deopotrivă etimologie"[12]. Indoeuropenist şi neogramatic, Hasdeu considera că sfera conceptului de etimologie trebuie lărgită prin includerea reconstrucţiei lingvistice la toate sectoarele limbii, pentru a găsi pentru fiecare fenomen câte un prototip comun. Rezultatele reconstrucţiei lingvistice sunt, după opinia lui B.P. Hasdeu, aproximative. Cu cât acestea se bazează pe o cantitate mai mare de fapte comparabile, cu atât probabilitatea de a fi adevărate este mai mare. Prin acest principiu teoretic se justifică stăruinţa de a oferi o mare cantitate de fapte ligvistice, reflectate la nivelul citărilor. De asemenea, în slujba componentei etimologice, este utilizată deseori o mare cantitate de fapte extralingvistice.

[11] Pentru informaţii relevante cu privire la metoda şi stilul dicţionarului, vezi Paul Cornea, „Etymologicum Magnum Romaniae – biografia şi fizionomia unei opere remarcabile", Introducere la Hasdeu, B.P., *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. I., Bucureşti, Editura Minerva, 1970, p. XXVI.

[12] *B.P. Hasdeu, Etymologicum MagnumRomaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minervavol. I, 1972, p. 14.*

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

Cicerone Poghirc remarca cu precizie faptul că Hasdeu vedea în etimologie nu o simplă tehnică lingvistică, ci un demers complex în care „alături de izvoarele filologice propriu-zise, sunt folosite adeseori izvoare istorice, geografice, climatologice, chimice, biologice etc., preconizând în bună măsură metoda « Worter und Sachen »”[13], aplicată în acea vreme de Hugo Schuchardt, iar ceva mai târziu de R. Meringer şi G. Baist. Metoda constă în folosirea datelor extralingvistice pentru explicarea faptelor de limbă. Etimologia era în acest fel pentru Hasdeu o adevărată istorie a cuvântului, paralelă cu istoria realităţii denumite, o istorie prin care sunt asumate integrator toate cunoaşterile despre limbă şi lume[14]. În cazul multor termeni, se ţine seama de particularităţile „lucrurilor” pentru explicarea etimologiei şi, de asemenea, pentru motivarea utilizării figurate a cuvintelor. Atenţiei deosebite acordate „lucrului” i se poate datora şi procedeul disocierii în articole de sine stătătoare a sensurilor mai îndepărtate, legate de domenii mai speciale[15].

Aşadar, „erorile” grave despre care vorbesc specialiştii lexicografi, abundenţa citatelor şi cantitatea mare de informaţie extralingvistică, toate aşezate într-o formă relativ liberă, reprezintă după părerea noastră aspecte pozitive, reflexe ale unui tip de demers ştiinţific asumat, care atrage la lectură şi astăzi atât pe intelectualul rafinat, cât şi pe cel în formare. Dar dincolo de principiile ştiinţifice, *Etimologicum Magnum Romaniae* este rodul cărturarului de tip renascentist, care a redat vie prin cuvinte întreaga istorie a culturii şi civilizaţiei poporului român. Opera sa rămâne de referinţă nu numai prin bogăţia materialului lexical, folcloric şi etnografic, ci şi prin forţa de a incita spiritul creator prin latura pasionantă a ştiinţei, transformată în spectacol de erudiţie cu valenţe literare.

[13]Cicerone Poghirc, *B.P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, p. 145.
[14]Am putea pune în directă relaţie viziunea hasdeiană despre etimologie cu concepţia lui Eugeniu Coşeriu despre demersul lingvistic propriu istoriei: „La soluţionarea unei probleme istorice va contribui, după caz, lingvistica funcţională şi dialectologia, sociolingvistica şi etnolingvistica, stilistica limbii şi sociologia limbajului etc., fiecare din punctul său de vedere; dar cel mai adesea vor contribui, de fapt, mai multe din aceste discipline împreună, fiindcă un fapt lingvistic rareori prezintă numai una dintre dimensiunile ce-i corespund. Şi aceasta nu din cauză că istoria lingvistică ar fi o ştiinţă «hibridă» sau eterogenă, ci pentru că este ştiinţa lingvistică integrală, întrucât toate aspectele faptelor lingvistice şi toate relaţiile în care acestea se întâlnesc şi pe care le determină se varsă în istorie” [vezi Coşeriu, Eugen, *Lingvistica din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1994, p. 148-149].
[15] Despre propunerea pe care Hasdeu a făcut-o cu privire la întemeierea unei ştiinţe lingvistice, *noematologia*, anticipând, *skeologia*, definită de Eugeniu Coşeriu ca diciplină care are ca obiect determinarea contribuţiei «cunoaşterii lucrurilor» la vorbire, vezi Cristinel Munteanu *Noematologia lui B.P. Hasdeu: o anticipare a skeologiei lui E. Coşeriu*, „Philologica Jassyensia”, An IX, Nr. 2 (18), 2013, p. 85–94 şi Cristinel Munteanu, *Studiu introductiv: B.P Hasdeu – primul nostru teoretician al limbajului*, în B.P. Hasdeu, *Studii de ştiinţa limbii*, prologul editorului, studiu introductiv şi note de Cristinel Mnteanu, Institutul European, 2013, p. 29-113.

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7
BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)

Bibliografie

Coşeriu, Eugen, *Lingvistica din perspectivă spaţială şi antropologică. Trei studii*, cu o prefaţă de Silviu Berejan şi un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chişinău, Editura Ştiinţa, 1994

Densusianu, Ovid, *Opere. I Lingvistică. Scrieri lingvistice*, ediţie îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, cu o prefaţă de B. Cazacu, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1968

Hasdeu, B. P., *Etymologicum MagnumRomaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor*,I-III, ediţie îngrijită şi studiu introductiv de Grigore Brâncuş, Bucureşti, Editura Minerva, 1972-1976 (ed. I, vol. I: 1885 [1887], vol. II: 1889, vol. III: 1893 [1895])

Hasdeu, B. P., *Etymologicum MagnumRomaniae. Dicţionarul limbei istorice şi poporane a românilor* (pagini alese), vol. I şi II, ediţie îngrijită de Andrei Rusu, studiu introductiv de Paul Cornea, Editura Minerva, 1970

Munteanu, Cristinel, *Noematologia lui B.P. Hasdeu: o anticipare a skeologiei lui E. Coşeriu*, „Philologica Jassyensia", an IX, nr. 2 (18), 2013, p. 85–94

Munteanu, Cristinel, *Studiu introductiv: B.P Hasdeu – primul nostru teoretician al limbajului*, în B.P. Hasdeu, *Studii de ştiinţa limbii*, prologul editorului, studiu introductiv şi note de Cristinel Mnteanu, Institutul European, 2013, p. 29-113

Poghirc, Cicerone, *B.P. Hasdeu. Lingvist şi filolog*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968

Seche, Mircea *Schiţă de istorie a lexicografiei româneşti*, vol. I-II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1966-1969.

Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, ISBN: 978-606-8624-03-7

BDD-V3966 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.31 (2026-11-27 13:00:08 UTC)